# «Για να δημιουργήσουμε νέες ουτοπίες, πρέπει να σκεφτούμε συλλογικά»: Μια συνέντευξη με τον Έντσο Τραβέρσο

Το Jacobin Greece σήμερα φιλοξενεί μια συζήτηση του Ιταλού μαρξιστή ιστορικού με τους Δημήτρη Γκιούλο και Αθηνά Ρώσσογλου. Στην εμβριθή αυτή συνέντευξη καταπιάνονται, μεταξύ άλλων, με το πρόσφατο βιβλίο του Ιταλού διανοούμενου, *Επανάσταση*: *Διανοητική και Πολιτική Ιστορία* (Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου), με την ιστορία της Αριστεράς στον 20ο αιώνα με και τις οξυδερκείς του παρατηρήσεις για το ζήτημα της Αριστερής Μελαγχολίας.

**Το βιβλίο σας *Επανάσταση. Διανοητική και πολιτισμική ιστορία* ερμηνεύει εκ νέου την ιστορία των επαναστάσεων του 19ου και του 20ού αιώνα μέσα από ένα ευρύ φάσμα διαλεκτικών εικόνων. Γιατί είναι τόσο σημαντική η κριτική επεξεργασία της έννοιας της επανάστασης και των επαναστάσεων του παρελθόντος και πώς αυτή η γνώση μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη για τα νέα κινήματα του 21ου αιώνα;**

Έγραψα αυτό το βιβλίο για να αποκαταστήσω, να επαναπροσδιορίσω την ίδια την έννοια της επανάστασης, η οποία μου φάνηκε αρκετά παραμελημένη, απορριπτέα, ίσως ακόμη και συγκεχυμένη. Η λέξη επανάσταση βρίσκεται παντού. Χρησιμοποιείται σήμερα στη δημόσια σφαίρα, όχι μόνο στην πολιτική λογοτεχνία, αλλά και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης γενικότερα, ωστόσο με πολλές αντιφατικές σημασίες. Η επανάσταση είναι μια λέξη που οικειοποιείται και διαδίδεται σε τεράστιο βαθμό από τη διαφήμιση. Κάθε χρόνο, ένα νέο iPhone κυκλοφορεί και προωθείται ως επανάσταση- ένας νέος υπολογιστής είναι επανάσταση... Έτσι, η επανάσταση γίνεται μια λέξη χωρίς νόημα. Αυτό δεν είναι κάτι καινούργιο - σκεφτείτε την υπερβολική χρήση των φράσεων ‘τεχνολογική επανάσταση’, ‘βιομηχανική επανάσταση’, ‘πολιτιστική επανάσταση’, ‘σεξουαλική επανάσταση’ - αλλά νομίζω ότι

συμβάλλει σε μια γενικότερη τάση αλλοίωσης της ίδιας της έννοιας. Όταν όλα είναι επανάσταση, η επανάσταση καθίσταται κενή νοήματος.

Στο πλαίσιο αυτό, σκοπός μου ήταν να επανεντάξω την έννοια της επανάστασης στο πολιτικό, και όχι μόνο ιστοριογραφικό, λεξιλόγιό μας ως μια ισχυρή αναλυτική κατηγορία, ως κλειδί για την ερμηνεία του παρελθόντος και ιδιαίτερα της νεωτερικότητας. Επισημαίνω ότι ο 21ος αιώνας γνώρισε ήδη αυθεντικές επαναστάσεις στον αραβικό κόσμο ειδικότερα, τώρα στο Ιράν και σε άλλες χώρες. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι υπήρξαν πολλά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα που διαμόρφωσαν τον δυτικό κόσμο τα τελευταία 10 χρόνια, από τις Ηνωμένες Πολιτείες (Occupy Wall Street, Black Lives Matter), μέχρι τη Δυτική Ευρώπη, την Ελλάδα ιδιαίτερα το 2015, την Ισπανία, τη Γαλλία (nuit debout, gilets jaunes), και στη συνέχεια το κίνημα κατά της μεταρρύθμισης των συντάξεων και των συνταξιοδοτικών συστημάτων.  Δεν επρόκειτο για συνηθισμένες απεργίες συνδικάτων ή συνηθισμένα κοινωνικά κινήματα. Ήταν κοινωνικά κινήματα με τεράστιες πολιτικές δυνατότητες και με επαναστατικές φιλοδοξίες. Ήταν κινήματα που στόχευαν στην αμφισβήτηση της καθεστηκυίας οικονομικής και πολιτικής τάξης. Το οποίο σημαίνει ότι η επανάσταση δεν είναι κάτι που ανήκει στο παρελθόν, αλλά κάτι που βρίσκεται μπροστά μας, κάτι που ίσως καθορίσει τον ορίζοντα των επόμενων ετών και δεκαετιών.

## Θα λέγατε ότι οι επαναστάσεις, ή ενδεχομένως οι εξεγέρσεις, βοηθούν την Αριστερά του 21ου αιώνα να σφυρηλατήσει ένα νέο συλλογικό φαντασιακό, ένα νέο επαναστατικό φαντασιακό;

Σκεφτείτε τις κοινωνικές εξεγέρσεις. Είναι πολύ δύσκολο να γίνει μια σαφής διάκριση μεταξύ εξεγέρσεων και επαναστάσεων, επειδή αυτή η διάκριση εμφανίζεται συνήθως με σαφήνεια εκ των υστέρων. Μόνο όταν πραγματοποιείται μια επανάσταση ή όταν τελειώνει μια εξέγερση, μπορούμε να πούμε ότι επρόκειτο για μια εφήμερη εξέγερση με περιορισμένους στόχους, χωρίς μεγάλες φιλοδοξίες, ή ότι επρόκειτο για μια πραγματική επανάσταση που κατάφερε να ανατρέψει την εξουσία. Αυτή είναι μια διάκριση που μπορεί να γίνει μεταγενέστερα. Μου φαίνεται ότι κάθε μεγάλη εξέγερση ή πραγματική επανάσταση μετασχηματίζει αναπόφευκτα τον τρόπο σκέψης και δημιουργεί ένα νέο φαντασιακό, ένα νέο συλλογικό φαντασιακό. Πιστεύω ότι είναι πολύ νωρίς για να εντοπίσουμε τις αλλαγές που έφεραν τα κινήματα που αναφέραμε τα τελευταία χρόνια. Ίσως αργότερα να είμαστε σε θέση να το κάνουμε αυτό, αλλά σε σχέση με την ιστορία του 20ού αιώνα, αυτό είναι αρκετά πρόδηλο.

Η ποιότητα ενός πολιτικού ηγέτη έγκειται στην ικανότητά του να αντιλαμβάνεται το καινοφανές, να αντιλαμβάνεται ένα νέο κοινό συναίσθημα, μια νέα διάθεση, ένα νέο φαντασιακό. Αυτό δεν είναι

καθήκον του ιστορικού και, δυστυχώς, δεν έχω αυτό το ταλέντο. Ως ιστορικός, δεν προσποιούμαι ότι μπορώ να χαράξω τις κατευθυντήριες γραμμές για τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα του σήμερα, αλλά παρόλα αυτά πιστεύω ότι η ερμηνεία του παρελθόντος και η κατανόηση της ιστορικής ταυτότητας  των επαναστάσεων του παρελθόντος μπορεί να είναι χρήσιμη για τα κινήματα του σήμερα.

**Το βιβλίο αναλύει τη συνύφανση μεταξύ επανάστασης και κομμουνισμού που διαμόρφωσε τόσο έντονα την ιστορία του 20ού αιώνα. Πώς αξιολογείτε την άνοδο και την πτώση των κομμουνιστικών κινημάτων και καθεστώτων στον 20ό και ποιος ήταν ο ρόλος της ιδεολογίας σε αυτές τις διαδικασίες; Θα μπορούσε αυτή η γνώση του παρελθόντος να λειτουργήσει ως μονοπάτι για το μέλλον;**

Η επαναστατική ιστορία του 20ού αιώνα διαμορφώθηκε βαθιά, ουσιαστικά σφυρηλατήθηκε, από τον Οκτώβριο του 1917. Η Ρωσική Επανάσταση ήταν μια σημαντική ιστορική στιγμή που άλλαξε όχι μόνο το πρόσωπο του 20ού αιώνα, αλλά επίσης τον τρόπο που σκεφτόμασταν, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε στρατηγικό επίπεδο, την ίδια την έννοια της επανάστασης. Ένα νέο ιδεώδες της επανάστασης εμφανίστηκε το 1917 και ο κομμουνισμός έγινε αντιληπτός τόσο ως ιδεολογία, ως θεωρητικό σχήμα, ως δόγμα, αλλά και ως οργανωμένο πολιτικό κίνημα σε παγκόσμια κλίμακα, διότι ο κομμουνισμός, από την αρχή του, δομήθηκε ως διεθνές κίνημα για μια παγκόσμια επανάσταση. Άλλαξε τον τρόπο αντίληψης, σκέψης και βιώματος της επανάστασης.

Πριν το 1917 είχαμε αρκετές ιστορικές επαναστατικές εμπειρίες, ιδίως στη Γαλλία - τη Γαλλική Επανάσταση, τις ευρωπαϊκές Επαναστάσεις του 1848, την Παρισινή Κομμούνα - αλλά η Ρωσική Επανάσταση εισήγαγε ένα νέο επαναστατικό παράδειγμα. Αυτό το παράδειγμα ήταν προϊόν του Α’ Παγκόσμιου Πολέμου, ο οποίος δημιούργησε μια νέα συμβιωτική σχέση μεταξύ πολέμου και επανάστασης, ένα είδος στρατιωτικοποίησης της επαναστατικής στρατηγικής. Οι πρακτικές και οι γλώσσες του πολέμου προκάλεσαν μια ασυνήθιστη έκρηξη στην πολιτική. Έτσι, από το 1917, η επανάσταση έγινε αντιληπτή ως μια στρατιωτική άνοδος στην εξουσία, μια στρατιωτική κατάκτηση της εξουσίας και αυτό σήμαινε ένα οργανωμένο επαναστατικό κίνημα συγκρίσιμο με αυτό ενός στρατού. Επαναστατικός στρατός σημαίνει ιεραρχία, σημαίνει πειθαρχία, σημαίνει καταμερισμό καθηκόντων, σημαίνει επίσης έμφυλη ιεραρχία και αυτό είχε τεράστιες συνέπειες στην ιστορία του κομμουνισμού. Με τη σειρά του, αυτό το νέο επαναστατικό μοντέλο διαμόρφωσε ολόκληρη την

ιστορία του 20ού αιώνα. Ήταν το κυρίαρχο παράδειγμα της επανάστασης έως και την Επανάσταση στη Νικαράγουα το 1979. Ο Ισπανικός Εμφύλιος ήταν επίσης ένας επαναστατικός πόλεμος, η Κινέζικη Επανάσταση, η Επανάσταση του Βιετνάμ ήταν ένοπλες καταλήψεις της εξουσίας, η Κουβανική Επανάσταση ήταν ένα αντάρτικο κίνημα που κατέκτησε την εξουσία. Αυτό ήταν το μοντέλο που πιστεύω ότι διαμόρφωσε τον διανοητικό κόσμο της γενιάς μου, αρκετών γενεών μέχρι τη δική μου, και είμαι σίγουρος ότι και η Ελλάδα θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα καλό παράδειγμα αυτής της τάσης.

Ο 21ος αιώνας αναζητά ένα διαφορετικό επαναστατικό παράδειγμα. Το παλιό διαμορφώθηκε από την εμπειρία του κομμουνισμού και μιλώντας για κομμουνισμό σημαίνει ότι μιλάμε όχι μόνο για ιδέες, θεωρίες και κινήματα αλλά και για πολιτικά καθεστώτα, τα οποία έγιναν σε μια ορισμένη στιγμή όχι απλώς ιδιαίτερα αυταρχικά καθεστώτα αλλά ολοκληρωτικά συστήματα εξουσίας. Αυτή είναι μια πολύ βαριά κληρονομιά και αυτό το παράδειγμα, που εμφανίστηκε τόσο ισχυρό και τόσο αποτελεσματικό τον 20ό αιώνα, έχει γίνει κάτι παραπάνω από ένα είδος πολιτικής μνήμης- σήμερα κινδυνεύει να αποτελέσει ένα στρατηγικό και επιστημολογικό εμπόδιο στην επεξεργασία ενός νέου σχεδίου. Υπό το βάρος αυτού του μοντέλου δυσκολευόμαστε να σκεφτούμε μια επανάσταση στον 21ο αιώνα.

**Η έρευνά σας επικεντρώνεται στην πνευματική ιστορία της Αριστεράς και την αλληλεπίδρασή της με το πολιτιστικό πεδίο, ιδίως με τον κινηματογράφο και τις τέχνες. Ποιος ο ρόλος αυτών των ειδών (π.χ. μυθοπλασία, ποίηση, δράμα) στη διαμόρφωση των αριστερών αντιλήψεων και θέσεων τόσο στον Παγκόσμιο Βορρά όσο και στον Παγκόσμιο Νότο;**

Στο βιβλίο μου δίνω ιδιαίτερο βάρος στις ταινίες και τις εικόνες. Το βιβλίο βασίζεται στην έννοια των ‘διαλεκτικών εικόνων’ που δανείστηκα από τον Βάλτερ Μπένγιαμιν. Οι εικόνες είναι φυσικά ιστορικές πηγές. Μπορούμε να δουλέψουμε πάνω σε αυτές τις εικόνες, ερευνώντας και μελετώντας μια τεράστια επαναστατική εικονογραφία που άφησαν πίσω τους οι ιστορικές εμπειρίες του παρελθόντος. Από αυτή την άποψη, οι εικόνες, καθώς και τα λογοτεχνικά κείμενα, είναι πηγές που μπορούμε να πλαισιώσουμε και να αναλύσουμε. Σύμφωνα με τον Βάλτερ Μπένγιαμιν, οι εικόνες μπορούν επίσης να γίνουν ‘διαλεκτικές εικόνες’ ή ‘εικόνες σκέψης’ (*Denkbilder*), δηλαδή όχι μόνο εικόνες με την έννοια των φωτογραφιών ή των πινάκων ή των ταινιών, αλλά εικόνες που αποτελούν επίσης λογοτεχνικές φόρμες, αισθητικές φόρμες με την ευρύτερη έννοια του όρου. Οι διαλεκτικές εικόνες είναι αυτές που μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε το παρελθόν - εικόνες, κείμενα, πίνακες ή ταινίες που συμπυκνώνουν ή αποκρυσταλλώνουν μια παρελθούσα εμπειρία, ένα ιστορικό γεγονός,

καθώς και τις ιδέες και την κουλτούρα που ανήκαν σε αυτές τις εμπειρίες και τα γεγονότα. Από αυτή την άποψη, οι διαλεκτικές εικόνες με βοήθησαν να γράψω ένα μη συμβατικό βιβλίο. Συνήθως, τα ιστορικά βιβλία αναλύουν κάθε επανάσταση ξεχωριστά, ακολουθώντας μια χρονολογική σειρά κ.ο.κ. Υπάρχει μια τεράστια ιστορική βιβλιογραφία που βασίζεται σε αυτή τη μεθοδολογία- η δική μου προσέγγιση είναι διαφορετική.

Οι διαλεκτικές εικόνες είναι σημαντικές, κατά τη γνώμη μου, επειδή βοηθούν επιπλέον τους μελετητές να κατανοήσουν τι άλλαξε στο συλλογικό φαντασιακό. Οι επαναστάσεις μεταμορφώνουν τον τρόπο κοινωνικοποίησης, την αλληλεπίδραση των ανθρώπων, τη σχέση μεταξύ των ανθρώπων, μεταξύ ανδρών και γυναικών, μεταξύ λευκών και μαύρων. Οι επαναστάσεις αλλάζουν την αντίληψη της πραγματικότητας. Οι επαναστάσεις, έγραψα, είναι αυτού του είδους η εξαιρετική, στις περισσότερες περιπτώσεις εφήμερη αλλά μαγική στιγμή, κατά την οποία η ρουτίνα σπάει, όταν η ιστορική συνέχεια καταστρέφεται και μια νέα χρονικότητα ξεσπά ξαφνικά, σπάζοντας τη ρουτίνα της καθημερινότητας, όταν οι εξουσιαζόμενοι, οι καταπιεσμένοι, οι υποτελείς τάξεις ανακαλύπτουν ξαφνικά τις δυνατότητές τους και την τεράστια δύναμή τους. Αρχίζουν τότε να δρουν ως συλλογικά υποκείμενα και αυτό τους επιτρέπει να αλλάξουν την πορεία της ιστορίας. Και, φυσικά, αυτή είναι μια στιγμή εξαιρετικής έξαψης, ενθουσιασμού. Είμαστε σε θέση να αλλάξουμε τον κόσμο και σίγουρα αυτό αλλάζει πλήρως την κοσμοθεωρία μας.

Η φωτογραφική απεικόνιση των επαναστάσεων αναπαριστά αυτή τη συγκίνηση των ανθρώπων. Η ζωγραφική, οι τέχνες, η λογοτεχνία, τα μυθιστορήματα αντικατοπτρίζουν αυτές τις αλλαγές. Το να πούμε ότι τα μυθιστορήματα απλώς αντικατοπτρίζουν αυτές τις αλλαγές μπορεί να είναι μια πολύ περιοριστική αντίληψη της λογοτεχνίας. Παρόλα αυτά, νομίζω ότι είναι πέρα για πέρα αληθινή. Φυσικά, κάθε μυθιστόρημα μπορεί και πρέπει να ερμηνεύεται ως δημιούργημα ενός και μόνο συγγραφέα, ενός υποκειμενικού σύμπαντος, εντούτοις, οι επαναστάσεις δημιουργούν τις προϋποθέσεις για αυτές τις νέες δημιουργίες. Από αυτή την άποψη, χωρίς να είμαι ένας ορθόδοξος Λουκατσιανός κριτικός λογοτεχνίας, πιστεύω ότι οι τέχνες και η λογοτεχνία διαμορφώνονται και μετασχηματίζονται κατά κάποιον τρόπο από τις επαναστάσεις.

## Θα λέγατε ότι η αριστερή μελαγχολία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ερμηνευτικό εργαλείο για τη διερεύνηση των λογοτεχνικών τάσεων του 21ου αιώνα;

Δεν είμαι κριτικός λογοτεχνίας, η λογοτεχνία δεν είναι ο τομέας της έρευνάς μου. Μπορεί να

δουλεύω με λογοτεχνικές πηγές καθώς και με εικαστικές πηγές, αλλά εγγράφοντάς τες σε μια ευρύτερη προοπτική, την προοπτική της πολιτισμικής ιστορίας. Σκοπός μου ήταν να γράψω μια πολιτισμική ιστορία των επαναστάσεων και από αυτή την άποψη, παραθέτω στο βιβλίο μου πολλούς μυθιστοριογράφους, καλλιτέχνες και συγγραφείς, χωρίς ωστόσο να ισχυρίζομαι ότι δίνω μια ικανοποιητική ερμηνεία του έργου τους, αλλά προσπαθώντας να εξηγήσω με ποιον τρόπο τα έργα τους μπορούν να συμμετέχουν σε αυτόν τον παγκόσμιο κατακλυσμό που ονομάζουμε επανάσταση.

Η έννοια της αριστερής μελαγχολίας δεν ισχυρίζεται πως κατανοεί την τρέχουσα κατάσταση της αριστερής κουλτούρας ή της αριστερής πολιτικής. Το βιβλίο μου για την αριστερή μελαγχολία είναι ένα ιστορικό βιβλίο που προσπαθεί να εξηγήσει ότι η μελαγχολία είναι ένα συναίσθημα που άνηκε εξαρχής, από τις αρχές του 19ου αιώνα,  στην κουλτούρα της Αριστεράς. Η ιστορία της Αριστεράς είναι μια ιστορία επαναστάσεων, μια ιστορία ηττών, μια ιστορία σφαγών και αυτό έχει αναπόφευκτα γεννήσει ένα μελαγχολικό συναίσθημα. Η μελαγχολία είναι η συνειδητοποίηση, η ιστορική συνείδηση του τι χάσαμε στο παρελθόν, είναι η ιστορική συνείδηση ότι οι χειραφετητικοί μας αγώνες διαμορφώνονται από τις ήττες, από την απώλεια των συντρόφων μας, των αγαπημένων μας φίλων, και ότι αγωνιζόμαστε και γι' αυτούς - ότι η κληρονομιά τους δεν παραμελείται ή αγνοείται ή ξεχνιέται, αλλά ότι αυτή η κληρονομιά μπορεί να γίνει πηγή ενέργειας για τους αγώνες μας. Πιστεύω ότι αυτή η αριστερή μελαγχολία σε πολλές περιπτώσεις παραγνωρίζεται ή αποσιωπείται από την Αριστερά, επειδή η αναγνώριση αυτού του μελαγχολικού συναισθήματος υποτίθεται ότι αποκαλύπτει ένα είδος αδυναμίας, ευαλωτότητας. Ένας επαναστάτης μαχητής πρέπει να είναι δυνατός, πρέπει να είναι θαρραλέος, δεν γνωρίζει τον φόβο ή τη μελαγχολία. Πρέπει να ξεπεράσουμε αυτές τις προκαταλήψεις και αυτές τις αφελείς αντιλήψεις που ακριβώς κληρονομήθηκαν από μια μιλιταριστική αντίληψη της επανάστασης. Αγωνιζόμαστε για την αλλαγή του κόσμου και της ζωής και για την εγκαθίδρυση νέων, πιο ανθρώπινων και πιο ευχάριστων σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και νομίζω ότι η μελαγχολία έχει τη θέση της σε αυτόν τον αγώνα. Δίπλα στον ενθουσιασμό, δίπλα στις ουτοπίες, δίπλα στα αισθήματα της δύναμης και της δράσης.

Η αριστερή μελαγχολία δεν είναι παθολογία - δεν είναι ούτε ασθένεια που πρέπει να θεραπευτεί, ούτε θεραπεία. Δεν συνταγογραφώ μελαγχολία για να αλλάξω τον διανοητικό κόσμο των νέων γενεών. Οι νέοι που συμμετέχουν με ενθουσιασμό σε αντιρατσιστικά, φεμινιστικά ή οικολογικά κινήματα έχουν πλήρη επίγνωση των δυσκολιών του αγώνα τους. Δεν είναι μελαγχολικοί, και όταν κάποιος είναι είκοσι χρονών δεν μπορεί να είναι μελαγχολικός γιατί η ζωή είναι μπροστά του. Έτσι, δεν συνταγογραφώ μελαγχολία ως θεραπεία. Απλώς διεκδικώ την αναγνώριση της μελαγχολίας ως θεμιτού συναισθήματος που ανήκει στην κουλτούρα της Αριστεράς.

## Ήταν ευκολότερο για την αριστερή μελαγχολία να βρει έναν ασφαλή χώρο για

**να αναπτυχθεί στην Ιταλία, για παράδειγμα, που είχε μια διαφορετική προσέγγιση του κομμουνισμού μέσω του Ευρωκομμουνισμού; Και μέσα από την τραγωδία του Ευρωκομμουνισμού, ήταν πιο εύκολο να απεικονιστεί ένας κομμουνιστής και επαναστάτης που δεν ήταν στρατιώτης, προκειμένου να σκεφτεί κανείς την απώλεια και τη μελαγχολία; Ας θυμηθούμε τον εμβληματικό μονόλογο του Τζόρτζιο Γκάμπερ «Κάποιος ήταν κομμουνιστής», όπου περιγράφει έναν άνθρωπο του οποίου τα όνειρα και οι φιλοδοξίες συνετρίβησαν με την ήττα της επανάστασης και τον οποίο ο Γκάμπερ απεικονίζει ως έναν υποθετικό γλάρο που είχε κάποτε τη θέληση να πετάξει δίχως φτερά και μετά τη συντριβή έχει ακόμα τη μνήμη των φτερών, αλλά όχι τη θέληση να προσπαθήσει να ξαναπετάξει.**

Ναι, μου φαίνεται ότι αποτυπώνει αρκετά καλά το αίσθημα της μελαγχολίας. Θα μπορούσαμε πραγματικά να το θεωρήσουμε ως ένα είδος διαλεκτικής εικόνας της αριστερής μελαγχολίας. Πριν από μερικά χρόνια, παρουσίασα το βιβλίο μου για την αριστερή μελαγχολία στο Βερολίνο και θυμάμαι ότι κάποιος από το ακροατήριο μου είπε, άρα έγραψες αυτό το βιβλίο επειδή είσαι Ιταλός. Ξαφνιάστηκα λίγο, γιατί δεν είχα μιλήσει για την Ιταλία στη διάλεξή μου, αλλά σκέφτηκα, λοιπόν, ίσως. Είμαι Ιταλός και ανακάλυψα την πολιτική στην Ιταλία τη δεκαετία του '70. Και είμαι βέβαιος ότι η μετάλλαξη που βίωσε η ιταλική Αριστερά επηρέασε το υποσυνείδητό μου, καθώς και τη πνευματική και πολιτική μου πορεία, παρόλο που έφυγα από την Ιταλία πριν από αρκετές δεκαετίες. Προέρχομαι από μια χώρα που στα μεταπολεμικά χρόνια στέγαζε το πιο ισχυρό Κομμουνιστικό Κόμμα στον δυτικό κόσμο. Και όπου, ξαφνικά, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, ο κομμουνισμός εξαφανίστηκε εντελώς εξαιτίας ενός είδους συλλογικής αυτοκτονίας. Αυτό που συνέβη στην Ιταλία δεν ήταν ένα φασιστικό πραξικόπημα που κατέστρεψε το οργανωμένο εργατικό κίνημα. Ήταν ένα είδος αυτοδιάλυσης. Αυτό άφησε ένα τεράστιο κενό. Η Αριστερά εξαφανίστηκε όχι λόγω της μετατροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος σε ένα σύγχρονο σοσιαλδημοκρατικό ή αριστερό κόμμα μετά από μια ιδεολογική ή στρατηγική αναθεώρηση, αλλά λόγω της διάλυσης μιας ιστορίας, μιας μνήμης και ενός προτάγματος, κάτι που αναπόφευκτα θέτει υπό αμφισβήτηση την παραδοσιακή ερμηνεία της ιστορίας του κομμουνισμού, του Ιταλικού Κομμουνισμού, και της ιστορίας του Ευρωκομμουνισμού.

Στη δεκαετία του 1970, ο Ευρωκομμουνισμός θεωρήθηκε από πολλούς μελετητές σε όλο τον κόσμο ως μια προσπάθεια να ξεπεραστούν τα όρια του σταλινισμού, να ανανεωθεί η Αριστερά ως αντικείμενο ενός πολιτικού μετασχηματισμού. Ο κομμουνισμός εγκατέλειψε την έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου, αλλά εξακολουθούσε να υπερασπίζεται και να διεκδικεί το πρόταγμα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού του κόσμου, ένα είδος μακράς πορείας μέσα από τους

θεσμούς. Αναδρομικά, ωστόσο, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο Ευρωκομμουνισμός ήταν το πρώτο βήμα αυτής της διαδικασίας αυτοδιάλυσης της Αριστεράς. Ο Ιταλικός Κομμουνισμός δεν επέζησε μετά την αλλαγή του αιώνα. Και το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα αφομοιώθηκε από αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού της σοσιαλδημοκρατίας σε μια μορφή κοινωνικού φιλελευθερισμού, σε μια πολιτική δύναμη της οποίας στόχος δεν είναι πλέον ο μετασχηματισμός της κοινωνίας στο πλαίσιο του καπιταλισμού, αλλά η διαχείριση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Έτσι, η ιταλική περίπτωση είναι ίσως η πιο εμβληματική περίπτωση αυτού του μετασχηματισμού, ο οποίος κατά τη γνώμη μου ήταν μια τρομερή ιστορική ήττα για την Αριστερά. Αυτό αναπόφευκτα γέννησε ένα μελαγχολικό συναίσθημα και η ιταλική Αριστερά δεν μπορεί παρά να είναι μελαγχολική, διότι αυτή είναι η πορεία της, η ιστορία της. Αυτό το είδος της αριστερής μελαγχολίας, θα έλεγα, είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να επανεξετάσουμε ιστορικά αυτές τις πορείες. Δεν μπορούμε να επεξεργαστούμε την ανάμνηση του παρελθόντος χωρίς να ξεκινήσουμε από την αναγνώριση αυτών των πολύ ιδιόμορφων, αλλά ιστορικών ηττών.

**Αναφέρατε νωρίτερα ότι δεν θα συνταγογραφούσατε σε καμία περίπτωση μελαγχολία. Και σκεφτόμαστε ότι υπήρξε μια μεγάλη αναβίωση της πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 21ου αιώνα, που εμφανίζει πολλές πτυχές της αριστερής μελαγχολίας: απόγνωση, ήττα και ταυτόχρονα αναζήτηση μιας εναλλακτικής διαδρομής, εξεγερσιακών προταγμάτων. Ας αναλογιστούμε επίσης τις περιπτώσεις του Παζολίνι και του εμβληματικού ποιήματός του *Οι στάχτες του Γκράμσι*, του Λεοπόλντι και του μηδενιστικού του έργου ή του Παβέζε που αυτοκτόνησε από αριστερή απελπισία. Θα λέγατε ότι η αριστερή μελαγχολία διαμόρφωσε πράγματι τις λογοτεχνικές τάσεις στην Ιταλία του 20ού αιώνα;**

Ναι, νομίζω ότι αυτά τα παραδείγματα είναι εξαιρετικά σημαντικά. Προσθέτοντας ίσως ότι ο Παζολίνι έγραψε τις *Στάχτες του Γκράμσι* σε μια εποχή που η Αριστερά θεωρούσε ακόμη ότι το μέλλον της ανήκε.  Αυτό το συναίσθημα της αριστερής μελαγχολίας σχετίζεται συνήθως και κυρίως με τη συνείδηση μιας ήττας, αλλά ταυτόχρονα ως κάτι που ανήκει στην ιστορία της Αριστεράς και στην κουλτούρα της. Έτσι, μπορεί επίσης να εμφανιστεί όταν η Αριστερά είναι βαθιά πεπεισμένη για τη δύναμή της και για τις πιθανότητές της να αλλάξει τον κόσμο. Θα μπορούσαμε βεβαίως να δώσουμε και πολλά άλλα παραδείγματα.

Υπάρχουν κάποια σημαντικά βιβλία που δεν επιθυμούν να ερμηνεύσουν το παρελθόν αλλά να

επεξεργαστούν το συναίσθημα, το ασυνείδητο που σχετίζεται με ορισμένες ιστορικές τάσεις. Σκέφτομαι το *Πεθαίνοντας στην Καταλονία* του Τζορτζ Όργουελ, ένα βιβλίο για την επανάσταση, την ήττα και τις αντιφάσεις των ίδιων των επαναστάσεων. Ή την αυτοβιογραφία του Βίκτορ Σερζ, ενός μεγάλου μυθιστοριογράφου, με τίτλο *Αναμνήσεις ενός επαναστάτη,* η οποία δεν είναι μόνο ένα εξαιρετικό λογοτεχνικό έργο, αλλά απαραίτητη για να κατανοήσουμε τον κομμουνισμό του 20ού αιώνα. Ή τα έργα που γράφτηκαν από μυθιστοριογράφους που πρόδωσαν τα ιδανικά και τις φιλοδοξίες τους, όπως ο βραβευμένος με Νόμπελ Μάριο Βάργκας Λιόσα, πια ένας αντιδραστικός στοχαστής. Το *Μια ιστορία για τον Μάυτα* είναι ένα εξαιρετικό βιβλίο για τις επαναστάσεις στη Λατινική Αμερική. Πολλά από αυτά τα μυθιστορήματα αποτελούν καθρέφτες της αριστερής φαντασίας στη μεταπολεμική περίοδο, των αριστερών και επαναστατικών ρευμάτων. Θα μπορούσαμε να δώσουμε πολλά παραδείγματα. Στο βιβλίο μου, δίνω δύο σημαντικά παραδείγματα: *Το βλέμμα του Οδυσσέα* του Θεόδωρου Αγγελόπουλου και το *Calle Santa Fe* της Κάρμεν Καστίγιο*.* Και οι δύο ταινίες μου φαίνονται ίσως ως οι πιο ολοκληρωμένες αισθητικές δημιουργίες αυτής της αριστερής κουλτούρας, αλλά υπάρχουν πολλά ακόμη παραδείγματα. Ο Κρις Μαρκέρ για παράδειγμα.

## Πώς θα σχολιάζατε την απουσία σύνδεσης μεταξύ κοινωνικών κινημάτων και νέων κριτικών θεωριών που αναφέρατε σε πρόσφατη συνέντευξή σας; Θα μπορούσε ο πολιτισμός να συμβάλλει στη γεφύρωση αυτού του χάσματος; βοηθήσει να γεφυρωθεί αυτό το χάσμα;

Η κάλυψη αυτού του κενού σίγουρα δεν μπορεί να γίνει χωρίς πολιτισμικές επινοήσεις και κατασκευές. Αυτό είναι προφανές. Όταν μιλάω για το κενό ανάμεσα στην κριτική θεωρία από τη μια πλευρά και τα κοινωνικά και πολιτικά κινήματα από την άλλη, σκέφτομαι μια ιστορική αλλαγή. Αναφέραμε ήδη τη Ρωσική Επανάσταση ως τη μήτρα του νέου επαναστατικού παραδείγματος στον 20ό αιώνα. Μεταξύ του τέλους του 19ου αιώνα και των μέσων του 20ού αιώνα, υπήρξε μια οργανική σύνδεση μεταξύ κριτικής θεωρίας και επαναστατικών κινημάτων. Εκπρόσωποι της κριτικής θεωρίας, στοχαστές, θεωρητικοί του μαρξισμού, για παράδειγμα, ήταν πολιτικοί ηγέτες. Σκεφτείτε τον κλασικό μαρξισμό: Λένιν, Τρότσκι, Ρόζα Λούξεμπουργκ. Ήταν συγγραφείς, πολύ καλλιεργημένοι στοχαστές που έγραφαν ιστορικά βιβλία, βιβλία πολιτικής θεωρίας, πολιτικής οικονομίας και ούτω καθεξής, και ταυτόχρονα πολιτικοί ηγέτες ικανοί να ηγηθούν ενός μαζικού κινήματος. Αυτό ίσχυε επίσης ιδιαίτερα για πολλούς επαναστάτες διανοούμενους στον Νότο. Σκεφτείτε τον Σ. Λ. Ρ. Τζέιμς, σκεφτείτε τον Φραντς Φανόν, σκεφτείτε τον Μάο Τσε Τουνγκ, τον Χο Τσι Μινχ. Όλοι τους ήταν πολιτικοί ηγέτες, μερικές φορές και στρατιωτικοί ηγέτες και στοχαστές. Εκείνη την εποχή, η Σχολή της Φρανκφούρτης αποτελούσε εξαίρεση, επειδή διαμορφώθηκε ακριβώς από αυτόν τον διαχωρισμό, από το χάσμα μεταξύ σκέψης και δράσης. Αυτή η ασυμφωνία θεωρητικοποιήθηκε ως ένα είδος

κανόνα (τη δεκαετία του 1960 δημιούργησε έντονη σύγκρουση μεταξύ Αντόρνο και Μαρκούζε).

Μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτός ο οργανικός δεσμός εξασθένησε σταδιακά και τελικά έσπασε. Φυσικά, υπάρχουν και εξαιρέσεις. Ο Ερνστ Μάντελ, για παράδειγμα, ηγέτης της 4ης Διεθνούς, ήταν ένας αναγνωρισμένος και λαμπρός οικονομολόγος κ.ο.κ. Αλλά σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτός ο δεσμός έσπασε. Από τη μία πλευρά, έχουμε σήμερα πολλούς λαμπρούς διανοούμενους και έχουμε μια πολύ ζωντανή, καλλιεργημένη, αξιόλογη ποιοτικά κριτική θεωρία, η οποία έχει αναπτυχθεί στην Ευρώπη, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στη Λατινική Αμερική, σε παγκόσμια κλίμακα. Από την άλλη πλευρά, έχουμε ισχυρά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα (συχνά αποσυντονισμένα, με πολλές αποκλίσεις μεταξύ ηπείρων και χωρών) που είναι συνήθως πολύ επιφυλακτικά ως προς τους ηγέτες, που δεν εμπιστεύονται τους χαρισματικούς ηγέτες. Και αυτό το χάσμα εμφανίστηκε με δραματικό τρόπο σε ορισμένα κρίσιμα γεγονότα. Συνηθίζω να αναφέρω ένα παράδειγμα, το οποίο μου φαίνεται εξαιρετικά κατατοπιστικό. Σκεφτείτε τα χρόνια και τις δεκαετίες της αποαποικιοποίησης και των αποικιακών επαναστάσεων. Ο Φραντς Φανόν διαβαζόταν παντού, αλλά ο ίδιος ήταν επίσης βαθιά αναμεμειγμένος στον πόλεμο της Αλγερίας και στο Αλγερινό Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα. Σκεφτείτε τον Σ. Λ. Ρ. Τζέιμς, σκεφτείτε τον Μάο, σκεφτείτε τον Τσε Γκεβάρα, ο οποίος διαβαζόταν διεθνώς, αλλά ταυτόχρονα ήταν ένας από τους πρωταγωνιστές της επανάστασης στην Κούβα και στη Λατινική Αμερική. Και τώρα αναλογιστείτε τις αραβικές επαναστάσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα λίγο περισσότερο από μια δεκαετία πριν, σε μια στιγμή κατά την οποία οι μεταποικιακές σπουδές κατείχαν ηγεμονική θέση στα πανεπιστήμια του δυτικού κόσμου. Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της μεταποικιοκρατίας δεν έπαιξαν κανένα ρόλο σε αυτές τις επαναστάσεις. Κάποιοι σημαντικοί και λαμπροί στοχαστές όπως οι Homi K. Bhabha, Dipesh Chakrabarty, Gayatri Chakravorty Spivak, Enrique Dussell κ.ά. δεν σήμαιναν τίποτα για τους νέους εξεγερμένους ανθρώπους της Αιγύπτου, της Τυνησίας, της Συρίας και της Λιβύης. Και αυτό δεν οφείλεται στα όρια των εν λόγω στοχαστών ή στα όρια των κινημάτων αυτών, αλλά επειδή κάτι συνέβη που δημιούργησε αυτό το χάσμα.

Νομίζω ότι η υπέρβαση αυτού του διαχωρισμού, αυτού του χάσματος, αυτής της αντίφασης, είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία μιας νέας προοπτικής, γιατί είμαι πεπεισμένος ότι μια νέα ουτοπία δεν θα δημιουργηθεί από λαμπρούς συγγραφείς ή από ικανούς διανοούμενους, αλλά θα προκύψει από το σώμα της κοινωνίας και τα κοινωνικά κινήματα. Ο ρόλος των διανοουμένων συνίσταται ακριβώς στο να δώσουν λέξεις και μορφή σε αυτά τα συναισθήματα, σε αυτές τις ουτοπίες, σε αυτά τα νέα οράματα, σε αυτούς τους νέους ορίζοντες. Είναι κάτι που πρέπει να απεικονιστεί, να συστηματοποιηθεί και οι διανοούμενοι μπορούν να δώσουν μορφή και πολιτικό περιεχόμενο σε αυτόν τον νέο ορίζοντα προσδοκιών. Αυτός είναι ο ρόλος των στοχαστών, των συγγραφέων, των διανοουμένων και των καλλιτεχνών. Και είμαι βέβαιος ότι αυτό θα συμβεί. Αλλά μέχρι στιγμής δεν έχει συμβεί.

**Έχουμε την τάση να αντιλαμβανόμαστε τους συγγραφείς ως κάτι που βρίσκεται μακριά από την κοινωνία ή υπεράνω αυτής. Λες και όταν είσαι συγγραφέας, δεν μπορείς να είσαι ταυτόχρονα πολιτικό ον. Σίγουρα νέοι συγγραφείς, νέα λαμπρά μυαλά, νέοι επαναστάτες θα προέλθουν από το ίδιο το κίνημα, γιατί αυτή είναι η ανάγκη και αυτό θα συμβεί νομοτελειακά. Αλλά στις μέρες μας, είναι κάτι που αντιμετωπίζεται με εχθρική διάθεση.**

Νομίζω ότι ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του νεοφιλελευθερισμού ήταν η ικανότητά του να δημιουργήσει ένα νέο ανθρωπολογικό παράδειγμα. Φυσικά, ο νεοφιλελευθερισμός είναι η κυρίαρχη μορφή του καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό είναι σαφές. Και η Ελλάδα αποτελεί εν προκειμένω ένα πολύ καλό παράδειγμα. Αλλά ο νεοφιλελευθερισμός δέχεται επίσης τεράστια κριτική και αμφισβήτηση. Δεν μπορούμε να πούμε ότι ο νεοφιλελευθερισμός κέρδισε επειδή όλοι είναι πεπεισμένοι ότι είναι ο καλύτερος τρόπος ζωής. Ωστόσο, ο νεοφιλελευθερισμός κατάφερε να δημιουργήσει ένα νέο ανθρωπολογικό παράδειγμα με τη βεμπεριανή έννοια του *Lebensführung*, ενός τρόπου συμπεριφοράς, ενός τρόπου ζωής. Και αυτό το νέο ανθρωπολογικό πρότυπο είναι βαθιά ατομικιστικό, γεγονός που επηρέασε βαθιά τη δομή των νέων μορφών κοινωνικοποίησης, οργάνωσης, συμμετοχής σε συλλογικά κινήματα. Είχε επίσης βαθιές συνέπειες στην καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία. Έτσι, αφιέρωσα ένα βιβλίο σε αυτή τη νέα διάδραση και σε αυτή την ωσμωτική σχέση μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας (*Ιδιότυπα Παρελθόντα*).

Σήμερα, οι ιστορικοί γράφουν σαν μυθιστοριογράφοι και οι μυθιστοριογράφοι δομούν τα μυθιστορήματά τους δουλεύοντας πάνω σε αρχειακό υλικό με σεβασμό στα ιστορικά τεκμήρια. Αυτό είναι κάτι νέο και εξαιρετικά ενδιαφέρον, αλλά ταυτόχρονα όλες αυτές οι νέες μορφές ιστορικής και λογοτεχνικής γραφής είναι βαθιά υποκειμενικές. Οι ιστορικοί γράφουν πολύ όμορφα βιβλία για το παρελθόν, για το Ολοκαύτωμα, για τον Ισπανικό Εμφύλιο, μέσα από το πρίσμα μιας ατομικής εμπειρίας. Για άτομα που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πατέρες ή παππούδες των συγγραφέων. Οι μυθιστοριογράφοι κάνουν το ίδιο πράγμα. Έτσι, το ζητούμενό τους δεν είναι: τι συνέβη και γιατί, ποιοι ήταν οι πρωταγωνιστές, ποιο ήταν το διακύβευμα σε αυτές τις κρίσιμες εμπειρίες του παρελθόντος. Το ζητούμενο είναι μάλλον: με ποιον τρόπο και κατά πόσο το παρελθόν καθόρισε τη δική μου ταυτότητα, το ποιος είμαι, από πού προέρχομαι. Και αυτή είναι μια πολύ υποκειμενική προσέγγιση της πραγματικότητας, της κοινωνίας, της ιστορίας, του παρελθόντος, αλλά και της πολιτικής.

Δεν πρόκειται για κατηγορία κατά των ιστορικών ή των μυθιστοριογράφων. Δεν λέω ότι πρέπει να γράφουν διαφορετικά. Το ζήτημα είναι ότι αν οι ιστορικοί και οι μυθιστοριογράφοι γράφουν με αυτόν τον τρόπο, είναι επειδή κάτι άλλαξε στην κουλτούρα μας. Και νομίζω ότι αυτή ήταν μια ανθρωπολογική αλλαγή που εισήγαγε ο νεοφιλελευθερισμός. Ο ατομικισμός είναι ο κυρίαρχος

τρόπος. Και για να δημιουργήσουμε νέες ουτοπίες, πρέπει να σκεφτούμε συλλογικά. Πρέπει να εγγράψουμε την υποκειμενικότητά μας, η οποία φυσικά είναι όχι μόνο θεμιτή αλλά και αναπόφευκτη, σε ένα συλλογικό σχέδιο, σε μια συλλογική πρακτική. Διαθέτουμε τις υποκειμενικότητές μας και δεν μπορούμε να ζήσουμε χωρίς αυτές. Αλλά πρέπει να εγγράψουμε τις υποκειμενικότητές μας σε μια συλλογική συνείδηση, σε μια συλλογική μορφή σκέψης και δράσης. Και νομίζω ότι αυτό δεν έχει εμφανιστεί μέχρι σήμερα, ούτε είναι κάτι που εμπειρικά υπάρχει στον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται, δομούνται ή λειτουργούν τα σημερινά κινήματα. Είναι κάτι που πρέπει να επανεξεταστεί και να επαναδιατυπωθεί, με όρους μιας νέας σχέσης μεταξύ των διανοουμένων και των ακτιβιστών, μεταξύ της δημιουργίας μιας κριτικής θεωρίας, νέων αισθητικών μορφών και της συλλογικής δράσης.

## Αν σας ζητούσαμε να κάνετε μια πρόβλεψη, σαν να κρατούσατε μια μαγική σφαίρα, για το τι μας περιμένει, ποια πρόβλεψη θα κάνατε; Για την Αριστερά, για τα κοινωνικά κινήματα, για τις προοπτικές μιας νέας ουτοπίας.

Ίσως επειδή είμαι ιστορικός, δεν κάνω προβλέψεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι προβλέψεις πέφτουν έξω ή διαψεύδονται από τα γεγονότα. Επιπλέον, λόγω του ότι πιστεύω ότι όλα είναι δυνατά. Αν έπρεπε να κάνω μια πρόβλεψη, θα έκανα μια διττή πρόβλεψη. Το χειρότερο είναι δυνατό και το χειρότερο είναι αναπόφευκτο. Εκτός και αν δράσουμε για να το αποτρέψουμε, για να αποφύγουμε μια προδιαγεγραμμένη καταστροφή. Αυτό είναι σαφές. Το χειρότερο είναι απολύτως δυνατό. Και όταν λέω το χειρότερο, σκέφτομαι τις εκρήξεις που σχετίζονται με τις αφόρητες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Και όταν λέω χειρότερο, φυσικά αναφέρομαι στις οικολογικές καταστροφές με όλες τις συνέπειες όσον αφορά την καταστροφή της φύσης, τη μαζική μετανάστευση από τη μια ήπειρο στην άλλη λόγω των κλιματικών αλλαγών κ.ο.κ. Αυτό είναι απολύτως πιθανό. Αυτή είναι η απαισιοδοξία της λογικής, σύμφωνα με τον Γκράμσι.

Ταυτόχρονα, θα μπορούσα κάλλιστα να κάνω μια αντιδιαμετρική πρόβλεψη, ότι τα χειρότερα δεν θα συμβούν δίχως αντίσταση. Και είμαι βέβαιος ότι θα εμφανιστούν ισχυρά κινήματα - υπάρχουν ήδη - σε παγκόσμια κλίμακα. Πιθανότατα η Ευρώπη δεν θα είναι το επίκεντρο αυτής της αντίστασης. Και αυτό είναι μια μεγάλη αλλαγή σε σχέση με ό,τι συνέβη πριν από έναν αιώνα. Και η Ευρώπη δεν θα είναι ο πυρήνας αυτών των κινημάτων αντίστασης για πολλούς λόγους, πρώτα απ' όλα για λόγους δημογραφικών και οικονομικών τάσεων. Η θέση της Ευρώπης στον παγκόσμιο κόσμο δεν είναι πλέον αυτή που ήταν πριν από έναν ή δύο αιώνες. Αλλά τα αντιστασιακά κινήματα θα συμβούν. Και είμαι βέβαιος ότι η Ευρώπη θα συμμετέχει σε αυτά τα κινήματα. Επομένως, δεν είμαι ούτε απαισιόδοξος

ούτε αισιόδοξος. Προσπαθώ να είμαι ξεκάθαρος. Η απαισιοδοξία της λογικής και η αισιοδοξία της βούλησης είναι μια κλασική φόρμουλα, η οποία, τελικά, απλώς απεικονίζει τη διαλεκτική της ιστορίας. Και η διαλεκτική της ιστορίας σημαίνει ότι υπάρχει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ εξουσίας και χειραφέτησης. Και ο δρόμος της χειραφέτησης είναι πιο δύσβατος, πιο δύσκολος απ' ό,τι πριν από έναν αιώνα.

Γιατί είναι τόσο δύσκολο να οικοδομήσουμε μια νέα ουτοπία σήμερα; Επειδή πριν από έναν αιώνα, οι πρόγονοί μας, η Ρόζα Λούξεμπουργκ, εισήγαγε αυτό το σύνθημα, *σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα,* το οποίο ήταν μια διαλεκτική εικόνα. Ήταν ένα σύνθημα που συνδύαζε το δίλημμα μπροστά στο οποίο βρισκόταν η ανθρωπότητα εκείνη τη στιγμή, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Στη συνέχεια, ο σοσιαλισμός νίκησε, σοσιαλιστικές επαναστάσεις πραγματοποιήθηκαν σε πολλές χώρες και ο σοσιαλισμός έγινε τελικά ένα πρόσωπο της βαρβαρότητας. Βρισκόμαστε ακόμα μπροστά σε αυτό το δίλημμα, σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα, με την ιστορική συνείδηση ότι ο ίδιος ο σοσιαλισμός μπορεί να γίνει πρόσωπο της βαρβαρότητας. Επομένως, ο δρόμος της χειραφέτησης δεν είναι στρωμένος με ροδοπέταλα, είναι ένας πολύ δύσβατος δρόμος. Παρόλα αυτά, η ιστορία δείχνει ότι οι άνθρωποι διαθέτουν αστείρευτες δυνάμεις για να τα καταφέρουν. Επομένως, πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για δύσκολους αλλά εφικτούς αγώνες.